

Да крыніцаў творчасці М. Багдановіча

Як згодна сцвярджаюць усе біографы Максіма Багдановіча (— ды і пацвярджаў гэта неаднакrotnie сам наш паэт), галоўнай крыніцай тэматыкі ягонае паэзіі было тое знаёмства з беларускай народнай паэзіяй, якое ён атрымаў дзякуючы свайму бацьку, Адаму Багдановічу, даволі ведамаму працаўніку на ніве этнаграфіі — пачаткова беларускае, а пад канец жыцця — расейскае. Знаёміўся Максім з беларускай этнаграфіяй у першую чаргу шляхам вусных пераказаў бацькі; але ня можа быць ніякага сумлеву, што — ў меру вырастання і выкарыстоўвання кніжных матар'ялаў у бацькавай бібліотэцы — мусіў Максім часта заглядаць і да першае друкаванае працы Адама Багдановіча з галіны этнаграфіі, пайменна — кніжачкі пад загалоўкам »Пережитки древняго міросозерцанія у бѣлоруссовъ. Этнографическій очеркъ А. Е. Богдановича. — Гродна, 1895.»

Каб пераканацца, што-ж пачарпнуў Максім Багдановіч з бацькавае працы, трэба было беспасярэдна з ёю пазнаёміцца. Але кніжачка гэтая — цяпер ужо вельмі рэдкая, і аўтару гэтых радкоў толькі зусім нядаўна ўдалося яе дастаць і прачытаць*). І вось, пры чытанні яе і пры параўнанні з ёй Максімавых вершаў, выявіўся запраўды-ж вялікі ўплыў яе на тэматыку вершаў песьняра.

Трэба тут зрабіць адну засьцярогу: Максім Багдановіч, пэўне-ж, не абмежываўся адной гэтай кніжыцай, знаёмячыся з беларускай народнай паэзіяй і этнаграфіяй. Яму былі ведамы ўсе зборнікі этнаграфічных матар'ялаў (Раманава, Шэйна і інш.). Але бацькава праца была першай кніжкай з гэтае галіны, і ў ёй аўтар стараўся даць некаторую сынтэзу на падставе таго, што ў іншых працах падаецца, як сыры матар'ял. Дый, як першая, бацькава кніжка мусіла зрабіць на Максіма Багдановіча найглыбейшае ўражаньне.

Гэта з яе Максім Багдановіч знаёміўся з беларускай народнай міфалёгіяй, і ягоны Лясун, Вадзянік, Падвей, ягоныя русалкі, ягоны Зьмяіны Цар — усе яны надзелены рысамі, якія бацька паэта знайшоў у народных вераваньнях, казках, апавяданьнях.

Возьмем хоць-бы *Лясуна*, якому Максім Багдановіч пасьвяціў ажно тры вершыкі.

Над лясамі — кажа Адам Багдановіч у сваёй кніжцы — гаспадаруе Лясун. Ён узростам роўны дрэвам таго лесу, у якім живе. Ён страшэнна дужы, — вырывае сосны з кара-

*) Кніжачку набыў Беларускі Музей ім. Ів. Луцкевіча ў Вільні.

нямі. Ён «іржыць» — рагоча, калі весел; вые, як воўк, калі сумуе; рычыць, як мядзьведзь, калі злы. Можа вельмі напужаць чалавека дый ваўкамі зацкаваць.

І Максімаў Лясун — такі-ж вялічэзны: ён можа іграць на соснах, быццам на струнах:

..Пад рукамі яго, разважаючы сум,
Быццам тысячы крэпка нацягнутых струн,
Тонкаствольныя сосны зьвіняць...

І Максімаў Лясун любіць ліхія жарты над людзьмі, каторыя пападаюць у нетру лясную. Пачуўшы звон падкоў у лесе, Максімаў Лясун кажа:

Ці ня гукнуць, каб рэха па лесе пайшло,
Каб з касьцямі ў кавалкі разьбітымі
Нехта біўся ў крыві, каб мне можна было
Усю ноч рагатаць пад ракітамі?!

А вось і *Вадзянік*. Вадзянік — апісывае бацька — жыве ў »жывой« вадзе, у крыніцах бяздонных, у глыбіні рэк і ва-зёр, — наагул у такіх месцах, дзе вада ўзімку не замярзае: гэта, кажа народ, лёд таець ад дыханьня вадзяніка.

Сын піша аб Вадзяніку:

Сівавусы, згорблены, я залёг між цінай
І гадамі грэюся-сплю на дне ракі.
Твар травой аблутаны, быццам павучынай,
Засыпаюць грудзі мне жоўтыя пяскі...

І характэрна, што бацькавае апісаньне мала паўнейшае, чым Максімавае...

Аб *русалках* Адам Багдановіч кажа, што яны здаюцца Беларусу харошымі дзяўчынамі з распушчанымі даўгімі вала-самі. Гэтым абмежываецца ўсё апісаньне іх выгляду. Вось-жа і Максім Багдановіч гэту характэрную рысу асабліва вобраз-на выдзяляе. Даючы абраз возера ўначы, з якога месяц „цягне срэбныя сеці,“ наш паэт дадае:

У іх русалкі заблуталі косы...

Але найбольш красамоўна пацьвярджае справядлівасьць нашае тэзы аб уплыве на тэматыку й апісаньні Максімавы кніжачкі ягонага бацькі прыраўнаньне апісаньня „*зьмяінага выраю*“ этнографам і паэтам. Адам Багдановіч піша:

»Над усімі гадамі ёсьць цар. Пад ягоным асабістым па-вадырствам ідуць зьмеі на зімовы сон. Цар-зьмей ідзе напе-радзе, а за ім — безьліч ягоных поўзаючых падданных. Ён увель-кі большы за ўсіх, ягоная луска адлівае серабром і золатам, на галаве ў яго карона з маленькіх залатых ражкоў. Трудна спаткаць зьмеяў падчас гэткае іхняе вандроўкі, бо яны выбі-раюць недаступныя чалавеку месцы. А калі ўдасца спаткаць зьмяіны »вырай«, разаслаць перад царом настольнік, пала-жыць хлеб-соль ды пакланіцца яму да зямлі, дык ён, перапаў-

заючы праз настольнік, у аддзяку скіне з галавы адзін залаты ражок...”

А вось як гэтае апісаньне — чужа-што не даслоўна—адбілася ў намяляваным паэтам мастацкім абразе (верш «Зьмяіны цар»):

...Мы ўжо выйшлі з цесных, душных
Падзямельных норак,
На зімовы, цёплы вырай
Цягнемся-паўзём.

Ў полі, ў лесе нам усюды
Праляглі дарожкі!
Ўстужкай рушымся між пушчы,
Насамперад — я.
Зіхацяць маея кароны
Залатыя рожкі,
Цёмным блескам адлівае
Ўся луска мая.

Нам ня трэба ні ад чога
Ноччу абароны, —
А спаткаем чалавека,
Порт рассьцэле ён:
Залаты ражок яму
Я ўраню з кароны,
І праз белу палатніну
Дальш мы папаўзём.

Ня будзем тут падаваць далейшых прыкладаў уплыву працы Адама Багдановіча на паэзію ягонага сына (прыкладам: варажбіцтва млынароў, заклінаньні і г. д.). Абраз і так даволі ясны. Зьвернем толькі ўвагу на адзін верш Максіма Багдановіча, на якім адбіўся ўжо не бацькавы этнаграфізм, але — пагляд на беларускі народ і ягоны культурны ровень.

З лёгкае рукі савецкіх літаратурных крытыкаў прынята азначаць паэзію нашаніўскае пары, як нейкае агульнае стагнаньне, ныцьцё, «пусканьне сылязы» і г. д. Пагляд гэты — з грунту фальшывы: калі й бачым у гэным часе *паадзінокія* вершы ў таго або іншага аўтара, каторыя ліюць сьлёзы над нядоляй народнай ды памагаюць народу стагнаць, дык *агульны* тон гэтае паэзіі быў прасякнены імкненьнем да вызваленьня, клічамі да волі й барацьбы за яе. Вось чаму, калі ў 1913 годзе выйшаў у сьвет „Вянок“ Максіма Багдановіча, адзін з вершаў зборнічку—„Краю мой родны, як выкляты Богам“... — на агульным фоне нашаніўскае паэзіі, поўнае веры ў свае сілы і ў сьветлую будучыню народу, прадстаўляўся беларускаму грамадзянству нейкай аномаліяй, выклікаў глыбокае недаўменьне. Шмат хто напісаньне верша тлумачыў тым, што паэт, жывучы далёка ад роднага краю (— у Яраслаўлі), ня бачыў уласнымі вачыма народнага жыцьця, не адчуваў, як б’юцца сэрцы мужыцкія, захопленыя вялікай ідэяй адраджэньня

й волі. І ў гэтым была вялікая доля праўды. Але — ня ўся праўда. Усю праўду пазнаем, калі прачытаем уступнае слова Адама Багдановіча да памянёнае ўжо кніжачкі яго.

Адам Багдановіч, як блізу й усе сучасныя яму беларускія інтэлігенты, што павыходзілі з народнае гушчы, быў увесь пад уплывам фальшывага ў сваёй істоце пераканання аб „камлексе ніжэйшасці” Беларусаў. Пераходзячы з вёскі да места, знаёмячыся — перад усім праз школу — з расейскай літаратурай і культурай наагул, Адам Багдановіч, як і шмат хто іншы, раўнаваў культуру беларускага сялянства з культурай расейскае *інтэлігенцыі*. Гэта было раўнаванне рэчаў зусім нясумерных. Калі-б раўнаваць культуру тагачаснае беларускае вёскі з культурай вёскі-ж расейскае, дык для пэсымізму, для пачуцця «ніжэйшасці» Беларусаў месца ня было-б: наадварот, такое прыраўнанне выявіла-б мо’ нават вышэйшасць Беларусаў над народнымі гушчамі «пануючае нацыі». Але, стануўшы на няправільным становішчы, Адам Багдановіч няўхільна мусіў зрабіць тыя вывады аб Беларусах і іх „някультурнасьці”, якія апублікаваў у ўступе да вышэй памянёнай сваёй кніжачкі.

»Беларускія сяляне, тлумачучы пасвойму выражэнне „западны край”, — выражэнне чужое для беларускага языка, — перакладаюць яго словамі «западлы край», г. зн. закінены, заняпалы. Хаця з філэлёгічнага гледзішча шмат можна сказаць супроць гэтакага вольнага перакладу, аднак запраўднасць апраўдвае яго. І жыццё Беларуса, і ягоная творчая дзейльнасць рэзка адзначаны кляймо неразвітасці, адсталасці, забітасці. Так яно й ёсць: «западлы» край, «западлы» народ...»

Гэтак пачынае свой уступ Адам Багдановіч і далей стараецца даказаць справядлівасць свайго пагляду, кажучы аб беднасці беларускае народнае паэзіі, народнае песні, аб «дзікасці» абычаяў беларускіх, аб «грубым фэтышызме» сьветапагляду Беларуса — «з гледзішча цывілізаванага чалавека». Адам Багдановіч, хоць з філэлёгіяй ніколі ня меў шмат супольнага, бярэцца судзіць і язык Беларусаў з „філэлёгічнага” гледзішча. Язык гэты, быццам, «бедны на словы». »Некаторая частка іх запазычана з польскага языка, а за апошнія часы, сярод маладога пакалення, даволі шырока пачынаюць ужывацца словы расейскія». »Беларускі язык бяднейшы азначэннямі адарваных паняццяў, чым вялікарускі народны язык, і ў гэтым адстае нават ад маларускага. Ён такжа ня мае гібкасці, сілы й выразлівасці першага ды мяккасці, мілагучнасці другога.»

Адам Багдановіч паўтарыў тут усе тыя недарэчнасці, якімі маскоўскія „культуэтрэгеры” набівалі галовы беларускіх вясковых дзяцей у расейскіх школах—ніжэйшых і сярэдніх,—зусім так сама, як гэта цяпер робіцца многімі Палякамі... Але,

паўтараючы іх бяскрытычна, ён стараецца знайсці прычыну ўсіх гэтых зьявішчаў. На ягоны пагляд, прычына гэтая — страшэнна цяжкія абставіны беларускага вясковага жыцця, бяда, голад, церазмерная праца. Вёска йшчэ перажывае жудасную спадчыну прыгонных часоў. »Толькі сваей працавітасцяй Беларус не адстае ані ад Вялікаруса, ані ад Маларуса, а вынасьліваецца ягоная большая, чым у таго й другога. Але гэтага, ведама, мала, і справядліваецца вымагае паставіць Беларуса — паводле тыпу духовага разьвіцця — ніжэй за ягоных братоў з вялікае рускае сям'і... —«Паўтараем: толькі бяскрытычнасць у адносінах да прапаганды «камплексу ніжэйшасці» Беларуса ў расейскіх школах, толькі вельмі слабое знаёмства і з беларускай народнай паэзіяй, і з беларускім языком, і з культурным роўнем сялянства »пануючае нацыі« у гэтага сьвежага адэпта расейскае культуры маглі паддыктаваць Адаму Багдановічу падобныя словы. І сягоньня — праз 44 гады пасья напісаньня гэтых слоў, калі магутны адраджэнскі рух зразу падняў „западлы“ беларускі народ на вышыню культурных народаў сьвету, — словы гэтыя пакажуцца нам сьмешным анахранізмам. Але ў вачох Максіма Багдановіча, каторы кожнае слова свайго бацькі прыймаў на веру, дадзены апошнім фантастычны абраз адсталасьці Беларусаў мусіў прадстаўляцца зусім рэальным, згодным з праўдай. Культурны заняпад і адвечны цяжкі труд у голадзе й паняверцы — вось тое, што Максім Багдановіч прыняў на веру з бацькавае кніжкі, як асноўныя рысы жыцця беларускага народу. І гэтыя рысы паэт адбіў у сваім вершы „Край мой родны“. І гэтыя рысы выклікалі ў яго пачуцьцё роспачы, сумлеву ў перамозе беларускае адраджэнскае ідэі:

Брацьця! Ці зможам грамадзкае гора?
Брацьця! Ці хваце нам сілы?

Сілы хапіла. І на вачох Максіма Багдановіча, каторы сам хутка здолеў вызваліцца ад накіненага яму бацькам «камплексу ніжэйшасці» ды самастойна выкрыў вялікую красу й багацьце беларускае народнае творчасці, — беларускі народ, культурны стан каторага Адам Багдановіч раўнаваў з станам з часоў летапісца Несьцера, — сваей творчай працай даказаў сваю жыцьцёвую здольнасьць і права на месца пад сонцам!

Вільня, травень 1939.